

Mileta Aćimović Ivkov

O POEZIJI, POETICI I SAVREMENOSTI

(Gojko Božović: *Nastanak pesme*, Narodna biblioteka „Stefan Prvovenčani“, Kraljevo, 2023)

Pored knjiga pesama, u novije doba Gojko Božović je objavio nekoliko knjiga eseja. Tom ubrzanijem ritmu objavljivanja pridružena je i, sadržinski i kompoziciono celovita, knjiga eseja i beseda *Nastanak pesme*.

Tekstovi koji je sačinjavaju odreda su posvećeni pitanjima poezije: njene prirode, istorije, teorijske osnove, saznanje i vrednosne suštine, savremene recepcije i vidova postojanja i razumevanja. Viđenim i saopštenim iz ugla koji podrazumeva širu perspektivu sagledavanja, objektivizovana saznanja, ali i sasvim lični autorski način posmatranja, doživljavanja i opisivanja. Ta svojstva tekstova koji u tri kompoziciona odeljka sklapaju knjigu belodano potvrđuju njihov esejistični karakter, kao i okolnost da ju je pisao pesnik i kritik: dokazani poznavalac naših kulturnih i književnih prilika koji uviđa njihove svetle i tamne strane, po-

jave i procese, kulturni delatnik i autor koji nastoji da o njima saopšti sopstveno viđenje na način koji, najpre, podrazumeva jasnoću razumevanja i razgovetnost, pregnantnost i konkretnost izražavanja.

Iz tih razloga je ova knjiga nesvakidašnja i zasebna u svojoj vrsti. Jer, iako se poezija i o poeziji mnogo piše, malo je knjiga koje su posvećene njenom dubinskom karakteru i suštinskim odlikama viđenim u horizontu savremenosti u kojoj je književnost rubna pojava i o čijoj se marginalizaciji i čiljenju, kao i o „smrti kulture“, opet govori.

U prvom odeljku „Poetika nastaje“, u prvom njegovom tekstu, na primeru esejističkog razmatranja Vojislava Despotova, ta se tema živo aktuelizuje i raspravlja.

Uviđajući da je u savremenosti književnost izgubila „prosvetljujuću i demistifikatorsku ulogu“, Božović ukazuje na Despotovljevu neoavangardnu pobunu „protiv održavanja propalog braka poezije i književnosti“, i na podlozi rasuđivanja engleskog pesnika Boba Hobinga ponavlja polemičko pitanje kojim je imenovan tekst: „Da li je poezija i dalje deo književnosti?“ Takva radikalizovana teorijska zapitanost podstrek nalazi u autorskoj svesti o epohalnim promenama kojima je, u izmenjenim „tehnološkim, medijskim, komunikacijskim i socijalnim uslovima svog prisustva“, poezija zahvaćena u sklopu i odnosu s drugim književnim vrstama i žanrovima. Pogotovo u odnosu s velikom produkcijom i popularnošću romana.

Oslanjajući se na književno-istorijske i teorijske uvide Benedeta Kročea i Džonata Kalera, Božović prileže uz Despotovljevo radikalno modernističko propitivanje i na bazičnom uvidu da je poezija kao „skladište kulturnih vrednosti” izgubila „sržnu poziciju [...] u istorijskom razumevanju književnosti”, te da je „gubitkom socijalne funkcije književnosti i sa usponom beskrajne zabave kao preovlađujućeg modusa potrošačke civilizacije” ona istisnuta na rub javnih govora i interesovanja zarad favorizovanja romana, te zaključuje da je taj proces neminovan, trajan i, čini se, definitivan.

Pitanje sudbine poezije nije, u konačnom izvodu i u završnici prvog teksta knjige, zatvoreno opštijom konstatacijom o njenoj marginalizaciji i, čak, odvajanju od same književnosti. Oslonjena na velike zalihe tradicije, poezija, „kao umetnost reči i kao medij u kome se postavljaju prva i poslednja pitanja” o drami čovekovog postojanja, nastaviće da samostalno i punovažno živi i u izmenjenim okolnostima u kojima će se prilagođavati i donekle formalno menjati. Ali će ostajati suštinski govor o bitnom.

Iza ovog uvoda slede tekstovi u kojima se pitanje poezije otvara i objektivizovano osvetljava iz različitih uglova i sa različitih razloga. (Božović knjige pesama pažljivo komponuje saglašavajući delove sa celinom. Slično je i s ovom knjigom. Nju sačinjavaju dve grupe od po osam i treća od pet tekstova.)

U tim tekstovima autor posmatra istoriju, sudbinu, status i vrednost pesničke umetnosti: „Od javne marginalizacije do tihe snage.” Razmatrajući opšta pitanja, „[p]oezija je uvek okružena izazovima stvarnosti i istorije”, i osvrćući se na savremeno „kvarenje ukusa” koje, ipak, „paradoksalna snaga” sloboda i nezavisnost poezije prevazilazi, Božović izoštren pogled upućuje na pitanje odnosa „pesme i konteksta” i, u četvrtom tekstu, na „Sedam smrtnih grehova poezije”. Ovi su tekstovi svojevrsna podloga na koju se postavlja i s koje se izvodi sledujuće esejističko kazivanje, svedočenje i tumačenje pitanja poezije. U rasponu od opštih naznaka i imenovanja, do pojedinačnih malih analiza i sažetih interpretativnih opisa.

Uviđajući da pesma zavisi od konteksta, svaki put na drugačiji način; da se, zapravo, „duh vremena meša u svaku pesmu”, a da „pesme žive samo u novim čitanjima”, Božović imenuje „sedam smrtnih grehova poezije”, među kojima su najizrazitiji ovi modusi: poetičnost, sentimentalnost, patetičnost, retoričnost, uključiv njeno postojanje u vremenu i prostoru. Tako Božović dolazi do generalizovanog zaključka da je, „uvek prebivajući na osetljivoj granici”, poezija „mera stvari, ali i paradoksalna potreba za merom i srazmerom”.

Tragajući za izrazima te *strasne mere* i nastojeći da je u vlastitom poetskom pismu i svetu dostigne, Gojko Božović je sklopio knjigu u kojoj se, ravnopravno i u punom dejstvu, pored glasova harmonije, divinizacije i mere, javljaju, lični i preuzeti, glasovi propitivanja, otpora, modernističke i avangardne „poetičke groznice”, subverzije i čak negacije govora poezije. Osvrt na esejistički pamflet Vitolda Gombroviča „Protiv pesnika”, iz njegovog voluminoznog *Dnevnika*, kao i napominjanja Despotovljeve kritičke zapitanosti s početka knjige, čitaoca upućuju na mogućnost sagledavanja, doživljavanja i razumevanja poezije u savremenosti kao govora koji, živeći vlastitu sudbinu i krizu, ne prestaje da se propituje, preobličava i menja. Koliko i da se, s osloncem na svoju istoriju, u opse-

gu izražajnih sredstava i mogućnosti „obistinjuje u vremenu”, podrazumevajući, apstrahujući, prevazilazeći i odbacujući sve savremene izazove, uključiv i danas rado pominjanu „političku korektnost”, kao naročit izraz „ketmanskog duha” u kojem poezija ne nalazi prostor za sebe već traga za izrazima slobode viđenja i saopštenja. U tom pogledu Božović ističe da je: „Poezija socijalnog verizma sedamdesetih godina bio [...] najslobodniji govor u srpskom i jugoslovenskom društvu tog vremena.”

Poezija je stvaralačka upotreba jezika i komunikacija koja ne može da postoji bez slobodnog disanja i zasebnog mesta i oblića. Ona, za razliku od književne kritike koja je prati, ne može da se bezrizično i nemilice baci „u naručje književnoj teoriji”, pa i intelektualnoj i stvaralačkoj modi. I kada sadrži programski odnos prema svetu, i kada opstaje u „prostoru neizvesnosti”, ona preko „rođenih pesnika” autentično iskazuje i prenosi posobljeni, nezavisni i punovažni glas iskustva iz vremena. Autentična i velika poezija je uvek u vezi sa životom, njegovom vidljivom i nevidljivom suštinom: pojavama, iskazima i značenjima.

Raznovrsnost i bogatstvo značenja, samosvojnosti i vrednosti poetskog govora pokazao je autor u tekstu posvećenom odnosu pesme i konteksta. Učinio je to ukazujući na njihov dinamičan odnos; na zavisnost pesme od konteksta, kao i na njegovu slojevitost, ali jednako i na mogućnost nepostojanja izrazitog konteksta u pojedinačnom pesničkom delu. Iskaze je potvrđivao navođenjem primera pesnika iz domaće tradicije, ali i iz drugih književnosti. Otuda su se u tekstu pojavila imena-primeri: Miodraga Pavlovića, Ljubomira Simovića, Milosava Tešića, Vaska Pope, Milutina Bojića, Stevana Raičkovića, ali i Adama Zagajevskog i Čarlsa Simića. Oni su istaknuti kao primeri izrazitog stvaralačkog odnosa prema kontekstu istorijskom, stvarnosnom, kulturološkom, kako onda kada je dominantan, tako i onda kada je, kao u slučaju S. Raičkovića, on manje uočljiv.

Navođenje primera kao pokazatelja utemeljenosti i vrednosti sintetizujućih iskaza i uvida o poeziji ispunilo je znatan deo centralnog odeljka knjige. U njega su dominantno ugrađeni opisi s primerima vlastitog stvaralačkog, pesničkog, poslovanja: poetskog sveta i stvaralačkog postupka, viđenja i doživljaja. Iz tog razloga su eseji koji čine ovu celinu izrazito autopoeitički i, u pojedinim delovima, subjektivizovani i lični.

Ispitujući različita svojstva, odlike, mogućnosti i razloge poetskog govora, Božović je pažnju usmerio na stvaralačke i organizacione izazove koji su se u njegovom horizontu pojavljivali: od izabiranja pesama, do opravdavanja sopstvenih poetičkih odluka. U tim su situacijama na probu stavljane njegova evokativna i kritička svest, kao i sposobnost u iznalaženju podesnih mogućnosti jasnog i uverljivog obrazloženja i opisa vlastitih stvaralačkih toposa, gestova i rešenja. Jer je, naučavao je Pol Valeri, svaki pesnik „neizbežno” i valjan kritičar.

Ovaj pesnik uspeva da samosvesno racionalizuje i opiše svoje viđenje i doživljaj (vlastitog i tuđeg) stvaranja, ali s uverenjem da se vrednost pesme ne iskazuje i ne iscrpljuje jednim pristupom i čitanjem, niti da čitalac i tumač u pesmi nužno prepoznaju i izdvoje baš ono što je pesnik u nju imanentno ugradio, već da se pesma kroz različita čitanja osmišljava i bogati. Istovremeno imajući na umu i mogućnost viđenja i doživljavanja koju je Borhes ponudio: da je pesnik „u službi nečega što njime skriveno vlada, nečega što

je izvan njega samog". U tom plodotvornom spoju i ozračju iskustvenog i transcendentnog, prizvanog i nasleđenog, misaonog i metafizičkog, odvija se (samo)razumevanje Božovićevih pesama. Njegovog stvaralačkog razvoja, mena i dostignuća koje su taj razvoj pratile.

Drugi odeljak knjige upravo započinje kratkim tekstom u kojem se s početka napominje pitanje izbora pesama za koji se kaže da „nije nedužan” i da „ima svoju cenu”, podrazumevajući da je svaki izbor sopstvenih pesama „naknadni izbor”, jer je prvi učinjen uključivanjem u knjigu. „Otuda svaki autorski izbor jeste susret sa ukupnim pesničkim iskustvom.”

U sopstvenom susretu Božović pažnju usmerava na najuži tematski i motivski delokrug poezije koju piše. U njemu se susreću i ističu motivi vode, svetlosti, gradskog svakodnevlja, ali i straha koji iz takve egzistencijalne situacije proističe i kojim je poetski subjekt po pravilu osenjen. Imenujući „stajne tačke” svog pesničkog sveta, on dodaje kako nastoji da svaka njegova pesnička knjiga sadrži „zajedničku priču”. To je zapažanje važno za razumevanje njegove poezije, jednako koliko su važne napomene iznete u dužem tekstu „Sve od čega sam sačinjen”, pisanom kao izraziti iskaz autopoetičkog pogleda i osvrta na svoje ukupno stihovanje, na svoj stvaralački razvoj. Ovaj autopoetički tekst predstavlja svod, sleme tog važnog sadržinskog plana knjige.

Obuhvativši trodecenijski period svog stihovanja, Božović u ovom tekstu sasvim konkretizovano imenuje podsticaje za stvaranje pojedinih knjiga. A one su nastajale u veoma burnom, „prelaznom periodu” istorijskog razvoja i bivale su često stopljene s epohalnim horizontom u kojem su slom humaniteta, ratni sukobi i postratni, tranzicijski lomovi i krize bitno opredeljivale njihov tematski plan, značenje i intonaciju. Koliko su i podsticaji lektire kao uzora (Novica Tadić, Konstantin Kavafi, Adam Zagajevski) takođe bivali od značaja za nastanak pesama. Za izbor forme, oblika, stvaralačkog postupka i načina izgradnje poetskog teksta.

Od ranih pesama, koje su „bila čitava otkrića kojima su prethodile avanture dolaska do pojedinačnih stihova i do same pesme”, pa do novijih pesama koje su hronikalno sažele iskustva putovanja i refleksivne uvide, nižu se opisi i iskazi povodom nastanka, tematskog plana, poetičkog karaktera ili misaonog učinka svake pojedinačne knjige. Ti su navodi mestimice presecani kao u maksimi preciznim iskazima o poeziji samoj. Ona je viđena kao „antropološka potreba”, kao „jedan od nekoliko preostalih načina uz pomoć kojih se može razgrnuti pena dana i postaviti pitanja koja možda nećemo uvek rešiti, ali bez kojih nijedno rešenje nije dovoljno”, kao govor nesvodiv „ni na jednu konstitutivnu jedinicu, niti na jezik, ni na temu, ni na postupak, ni na liriku, ni na mišljenje” već na sve njih zajedno, kao neuporediv celinski iskaz suštine življenja i mišljenja. Celina je, zapravo, „uslov pesme”.

Naredni tekst, „Nastanak pesme”, koji s prethodnim obrazuje centralni značenjski plan knjige i koji joj je opredelio naslov, dovodi u neposrednu vezu i ujašnjava autorov kulturni nomadizam s postupkom izgradnje pesama. Iz tog razloga ovaj tekst mestimično uzima oblik malog putopisa, ili anegdotski svedene priče s putovanja s epifanijskom završnicom. Priče koja pamti i opisuje mentalne i psihoemotivne otiske („slike/fotogra-

fije”) i koja uvek sadrži nešto bitno i nedorečeno, a što se može efektnije i smisaono brementitije evocirati i iskazati pesmom.

Naredni, sasvim kratki tekstovi posvećeni su bazičnim, a to ovde znači ključnim, pitanjima i fenomenima (uzroka i uslova) nastanka i postojanja pesme. Na način koji podrazumeva izrazitije zanimanje pojedinačnim i konkretnim predmetom koji odslikava, predstavlja i reprezentuje suštinu poetske umetnosti. Takva su ona pitanja koja se tiču tajne njenog nastanka, a poglavito njenog odnosa s vremenom, kao i načina na koji se pesma može pouzdano „prepoznati” kao važan, nezamenjiv i nezavisan estetički entitet u šumi savremene komunikacije i zaglušujuće javne zasutosti vavilonskim informativnim peskom.

U takvoj autorskoj vizuri pouzdano znanje o nastanku pesme izmiče. (Zagajevski je tvrdio da „stihovi dolaze iz drugog sveta”.) A pravo pitanje postaje: „Kako otkrivamo prostore istinske spoznaje vlastitog osećanja sveta i autentičnog prepoznavanja”? Dok je u stvaralačkom odnosu pesme i vremena važno strategijsko „odlaganje” zapisivanja pesme, zarad što efektnijeg koncentrisanja i „sažimanja”, unutarnjeg zrenja i rada. Vreme „dok nosimo pesmu u sebi”, ističe Božović, „neobično je važno.” „Trebalo, dakle, dati vremena sebi i pesmi”, zaključuje on. Kad pesma ima vremena za zrenje, ona saobražava brojna i raznorodna iskustva. Iskustvo kulture, čitanja i znanja, nije manje podsticajno ni manje vredno. To se vidi u tekstu „Vreme i metafora”, dok se u tekstu „Jedno čitanje poezije” odnos sa saradnikom u izdavačkom poslu pretvara u podstrek za razmišljanje i pisanje o osećanju i tumačenju poezije koji, kaže se, „uvek nastaju iznova”. Ta „mala pomeranja” u doživljaju i razumevanju plodonosno su važna. Jer tako poezija sa svim što jeste živi, traje i obnavlja se u vremenu.

Završni segment knjige uklopljen je u celinu s posebnostima i specifičnostima tekstova koji ga čine. Oni podrazumevaju okolnost da su ti tekstovi nastajali kao besede, „Reči za poeziju”, povodom dodeljivanja nagrada i priznanja njihovom tvorcu. Najpretežnije kao izraz autorske, lične zahvalnosti u određenom, svečanom času i u okvirima određenih konvencija. Priroda tih po definiciji kraćih tekstova doprinela je da jedan njihov segment naročito dođe do izražaja. To su performativne izjave o kulturi i književnosti, a najviše o poeziji. Oni su, kao maksime, rasuti duž knjige i predstavljaju produbljene uvide, misaone vrhunce i kompozicionu sponu različitih sadržinskih i izražajnih deonica.

Kao mala hronika trajanja i stvaranja, ti tekstovi predstavljaju svojevrsnu kadencu kojom se navrhunjuje esejizovano promišljanje osnovnih pitanja poezije, poetike i savremenosti. U njima se ponavljaju i naglašavaju osnovne autorske misaone postavke, zaključci i teze. A to je dovoljno, i dovoljno dobro, za osmišljenu završnicu ove celovito sklopljene knjige od tekstova istog tematskog i misaonog delokruga, ali pisanih različitim povodima, u različitim prilikama i vremenu. Oni su, stoga, njihov otisak i literarizovano svedočanstvo. Razumljivo i uverljivo, potrebno i vredno, istovremeno.

Dugo prisutan u središtu književnog života (koje se s vremenom rasulo) i uredničko-izdavačkim poslovima, Gojko Božović je upućen, obavešten i pouzdan učesnik i svedok promena kojima je srpska književnost u novom veku zahvaćena. Kao pesnik, kritičar i esejista. A te promene nisu površinske i neznatne. Kao što nisu ni puki izraz epo-

halnih lomova, intelektualnih i stvaralačkih moda koje su, više nego ranije, uticale na oblikovanje književne scene. One su svojom naglašću za prisustvo i status poezije u javnom životu bile izrazito nepovoljne, čak pogubne.

Iz takve svesti izrasli su tekstovi koji su uključeni u sadržaj knjige *Nastanak pesme*. Ponajpre oni u kojima se izmena socijalnog statusa književnosti, utruće književnog života i marginalizacija poezije uzimaju za predmet promišljanja i opisa. Jer se Božović, najpretežnije, potvrdio kao znalac savremene poezije modernog i avangardnog usmerenja, koji ima sluha i za druge i drugačije poetičke registre. I njima se, jednako usredsređeno, u opisu posvećuje.

A ti su opisi zasnivani na dvostrukoj podlozi. Jedan njen sloj čini šire i opštije humanističko i književno znanje, teorijsko i istorijsko, dok je drugi posvećen sasvim određenim, životnim iskustvom overenim temama i saznanjima, kao konkretnim stvaralačkim primerima u kojima se razmatrani poetički i individualno-stvaralački modusi jasno i reprezentativno iskazuju. (Uključiv i sopstveni autorski primer.)

Konkretan i određen u odabiru teme, jasan i razgovetan u njenoj popularizatorskoj i problemskoj obradi i artikulaciji, do stilsko-jezičke preciznosti i suvoće, retorički sasvim sveden, bez ikakvih perifrastičkih obrta i kićenja, sav upućen na informativnu i saznavnu jasnoću i dubinsko razumevanje bez mistifikacija, Božovićev esejistički govor (koji osnovnim odlikama priziva nekad razložno hvaljeni *beogradski stil*) sasvim je podesan za *uvođenje u posao* mladog i radoznalog književnog poslenika: kao osnovna problemska lektira i kao rilkeovski *savet mladom pesniku*. Po tome je on prepoznatljiv i izdvojen. Kao i po spremnosti da se u opisu mimogred dotiče socioloških i političkih tema i fenomena koji su u vezi sa životom književnosti i poezije, a što ga najpretežnije zanima i okupira. Zbog toga se njegovi tekstovi mogu s pouzdanošću koristiti kao osnovna i proširena informacija, sa dobrim primerima, o temeljnim i važnim pitanjima poetske umetnosti, kao i o njenom okružju, kontekstu.

Oni su pouzdani, u meri u kojoj su njihovi navodi i tvrdnje proverive, i vredni po stepenu pronicanja u suštinu odabranog predmeta i sažetog i uverljivog imenovanja uočenih i analizom izdvojenih vrednosti. Jednako koliko su, po individualnim uvidima i, katkad, zaoštrenim stavovima o književno-umetničkim vrednostima, oni argumentovan izraz esejistički zasnovanog pogleda i mišljenja.

Otvorena pitanja o odnosu književnosti i istorije, znanja i iskustva, vremena i stvaranja, u njima su našla proživljen i promišljen iskaz individualnog i dijaloškog duha shvaćanja i razumevanja, sržno stopljenim sa horizontom savremenosti.